

veranderd was. Het verbruik aan kaas was met 22% gedaald, aan chocolade en koekjes met 25%, aan brood met 33%, aan margarine en boter met 34%, aan suiker met 45%, aan vis met 60%, aan vlees en vleeswaren met 70%, aan fruit met 76%, aan vetten en oliën met 88%, aan eieren met 94%. Het verbruik van drie soorten levensmiddelen was daarentegen praktisch verdubbeld: aan aardappelen was het met 98% gestegen, aan grutterswaren met 99%, aan groente zelfs met 111%. Vergeleken met '37-'38 was de calorische waarde van alle verbruikte levensmiddelen met 10% gedaald; men had gemiddeld per dag 3 090 calorieën gekregen – enkele honderden calorieën meer dan waar deze groep (waartoe ook arbeiders behoorden die extra rantsoenen en/of bonloze bijvoeding kregen) recht op had.

Met het trekken van algemene conclusies moet men voorzichtig zijn. Nogmaals: wij bevinden ons met de Haagse groep in de bovenste helft van alle inkomensgroepen, zij het in de onderste laag daarvan. Ook is de onderzochte groep aan de kleine kant geweest. Misschien mag men het weergegeven rapport toch wel als een nieuwe aanwijzing zien dat de officiële statistieken van het rijksbureau voor de voedselvoorziening in oorlogstijd een te ongunstig beeld geven van de voedselvoorziening der bevolking als geheel. Men moet echter ook in het oog houden dat het weergegeven onderzoek op het gehele jaar '43 betrekking had. Het algemene voorzieningspeil was aan het einde van dat jaar lager dan in het begin en die daling werd in '44 voortgezet. Vooral door het gebrek aan vetten konden veel mensen toen een groot deel van de dag een hongerig gevoel niet kwijt raken, beter misschien: een onbestemd gevoel dat zij, hoeveel zij ook aten, slecht gevoed waren. 'In de treinen, op de kantoren, in de woonhuizen, overal', zo schreef medio '44 een Amsterdamse forens,

'eten de mensen. Ze eten op alle uren van de dag. Zij zijn kennelijk zo bezeten door de dreiging van de honger, ook al is die er nog niet, dat de voeding hun een obsessie is geworden. Dit is het wonderlijke. Al die mensen eten niet omdat ze honger hebben (zover zijn ze nog niet), maar omdat ze bang zijn honger te krijgen.

Het is de angst der armoede die allerwege in ons land is ontstaan. En wat al die mensen eten, is nauwelijks voedsel te noemen. Baksels die als koeken worden verkocht, onguur van uiterlijk en ongenietbaar van smaak, vieze maaksels van vindingrijke bakkers, opgespaarde boterhammen, verdroogd in verfrommelde papiertjes. Het is een onsmakelijk gezicht.¹

Niet alleen kwantitatief maar vooral ook kwalitatief ging het voedsel

¹ J. H. Penning: *Op dood spoor. Een burger in oorlogstijd* (1945), p. III.